

व्यक्तिपरिचय

महामहोपाध्याय दत्तो वामन पोतदार

विद्वानांचे मोजमाप त्याच्या लिहिण्याच्या उद्योगावर केले जाते. काळाच्या उदरात असले बरेच लिहिणे नाहीसे होते. त्या लिहिण्यावर फारसा विश्वास न ठेवता बहुश्रुततेची कास धरणारा आणि अनेक पढिक विद्वानांना धाक वाटणारा एक विलक्षण सहृदय ज्ञानोपासक म्हणजे **दत्तो वामन पोतदार**. भीमराव कुलकर्णी यांच्या 'देवाची माणसं' या पुस्तकातील त्यांच्यावरचा हा उतारा.. ....

महामहोपाध्याय दत्तो वामन पोतदार यांचे मूळ आडनाव ओरपे. यांचा जन्म १८९० मधला. कालांतराने ते कुलकर्णी झाले. कोकणात वीरवाडीचे कुलकर्णीपद त्यांच्या पूर्वजांपैकी कोणीतरी स्वीकारल्याने, ते कुलकर्णी झाले असावेत. परंतु नंतर व्यवसायपरत्वे पोतदार हे आडनाव त्यांना कायमचे चिकटले. एखाद्या कर्त्या पुरुषामुळे एखाद्या आडनावाला विलक्षण प्रतिष्ठा येते. पोतदार हे आडनाव दत्तोपंतामुळे चिरस्थायी झाले. त्यांचे वडील कुलाबा जिल्ह्यातील वीरवाडीतून वकिली करण्यासाठी पुण्यात आले. शालेय व उच्च शिक्षण पुण्यास झाल्यानंतर दत्तोपंत नूतन मराठीत शिक्षक झाले आणि इतिहासचार्य राजवाड्यांशी संबंध आल्यामुळे, ते संशोधन व सार्वजनिक कार्याकडे वळले. ह्यातभर या क्षेत्रात गाडून उभे राहिले आणि निरलसपणे कार्य करून दिगंत कीर्ती मिळवली.

आपल्या कुटुंबपद्धतीत घरातील ज्येष्ठ व्यक्तींना काही घरगुती, खाजगी संबोधदर्शक नाव देण्याची पद्धत आहे. सार्वजनिक जीवनात अशा काही व्यक्ती त्याच नावाने ज्ञात होतात. परंतु त्यांचे मोठेपण व्यक्त करण्यासाठी अशा नावापुढे 'साहेब', किंवा 'राव' अशा आणखी उपाधी जोडण्यात येतात. पोतदारांना घरी त्यांचे धाकटे बंधू दामुआणा 'दादा' म्हणत. कदाचित त्यामुळे खाजगीत पोतदार त्यांच्या निकटवर्तीयांचे 'दादा' झाले असावेत. परंतु पोतदारांनी कधी त्यांचे 'दादासाहेब' होऊ दिले नाही. एक-दोनदा सहज बोलण्याच्या ओघात मी त्यांना 'दादासाहेब' म्हटले, तेव्हां त्यांनी

लगेच दटावले, 'नाही' आपले नेहमीचे दादा म्हणा'.. .. आणि ते आपले नेहमीप्रमाणेच प्रसन्न हसले. 'दादा' या उपाधीमध्ये जी जवळीक आहे, जो अकृत्रिम जिव्हाळा आहे, त्या जिव्हाळ्यानेच त्यांनी माणसे

जवळ केली, त्यांच्यावर प्रेम केले, इतकेच नव्हे, तर हा लहान, हा मोठा अशा भेदभाव न करता त्यांच्यावर त्यांनी सातत्याने मायेची सावली धरली. हे त्यांचे मायेचे छत्र किती जणांना लाभले याचा विचार करू लागल्यानंतर आपले मन आश्चर्यचकित होते. पोतदारांच्या स्वभावामध्ये माणसे जवळ घेण्याचा आगळा गुण होता. त्यामुळे ते कुठेही गेले तरी नैमित्तिक

कारणांमुळे त्यांच्या सान्निध्यात आलेली माणसे एकदम त्यांची होत. पोतदार, त्यांची त्यांच्या घराण्याची, त्यांच्या आसेष्टांची माहिती आस्थेने, जिव्हाळ्याने या सर्व गोष्टी आठवून आपण त्या विसरलो नाही याचे स्मरण देत. त्यांच्या त्या विलक्षण स्मरणशक्तीनेच अगोदर माणसे चकित होत. परंतु ही त्यांची स्मरणशक्ती आस्थेतून, जिव्हाळ्यातून समृद्ध आणि संपन्न झाली होती आणि त्यामुळेच त्या स्मरणशक्तीला एक आगळे मूल्य होते. अशा आस्थेमुळे, जिव्हाळ्यामुळे केवळ साऱ्या महाराष्ट्रातच नव्हे, तर साऱ्या भारतात पोतदारांचे नाव निघाले की, त्यांच्या सान्निध्याच्या सुखद स्मृती आठवणाऱ्या असंख्य व्यक्ती पहायला मिळतात.

मी १९६० मध्ये पुण्याला घर केले. त्यावेळी मी माझ्या आईला बरोबर आणले होते. पोतदारांचा काही दिवसांपूर्वीच परिचय झाला होता. मी त्यांना एकदा घरी जेवायला बोलवायचे ठरवले. त्यांनी मोठ्या आनंदाने यायचे कबूल केले. मी त्यांना त्यांच्या 'लोककल्याण' मध्ये दुपारी बारा वाजता बोलवायला गेलो. त्यांनी एकदीड

वाजेपर्यंत गप्पामध्ये मला गुंगवून ठेवले. मी अस्वस्थ होऊन चुळबूळ करीत होतो, पण त्यांना कसलीच घाई नव्हती. उठून तयार व्हायला त्यांनी दहापंधरा मिनीटे घेतली. दोन वाजता घरी आम्ही जेवायला बसलो. सावकाश, गप्पा मारीत

परंतु मोठ्या चवीने त्यांनी जेवण केले. त्या भोजनातल्या पुरणपोळीच्या निमित्ताने त्यानंतर मी भेटल्यावर ते कित्येक दिवस माझ्या आईची आस्थेने चौकशी करीत. माझ्या आईच्या मृत्यूनंतर त्यांची भेट झाली

पढिक विद्वानांना धाक वाटणारा एक विलक्षण सहृदय ज्ञानोपासक

असता, माझे सांत्वन करताना एक क्षणभरच त्यांच्या आवाजात कातरता आली. अशा जिव्हाळ्याने पोतदार माणूस आत्मसात

करीत आणि तो त्यांच्या कायम प्रेमांत पडे. त्यानंतर पोतदारांच्याकडे जाऊन आम्ही ज्या ज्या वेळी गप्पागोष्टी केल्या, तेव्हां आपल्या घरातल्या सगळ्यात वडीलधाऱ्या व्यक्तिला भेटल्याचा आनंद मी अनुभवला. अर्थातच अशा वडीलधाऱ्या माणसांचा मला अभावानेच अनुभव होता आणि आमच्या जुन्या काळच्या वडीलधाऱ्या माणसांशी मी पोतदारांइतक्याच दिलखुलासपणे बोलू शकलो असतो की नाही, याची मला शंकाच आहे. कारण अंतःकरणातला प्रेमळपणा व्यक्त करण्याच्या जुन्या माणसांच्या पद्धती काही वेगळ्याच होत्या. पोतदारांचा प्रेमळपणा मात्र दिलखुलास होता, झपाटून टाकणारा होता.

या प्रेमळपणामागे मनाची आत्यंतिक निर्मळता होती. 'शुचिता', 'पावित्र्य' या शब्दांनी आपण जे काही व्यक्त करू पाहातो, ते सारे काही त्यांच्या अशा प्रकारच्या निर्मळ प्रेमळपणात असल्याने पोतदारांचे सान्निध्य नेहमीच उदात्त आणि पवित्र भावनांचा प्रत्यय आणून देत असे. आचार्य अत्र्यांसारख्या बहुरंगी माणसालाही याच गुणाने पोतदार झपाटून टाकीत. अत्र्यांनी पोतदारांना झपाटून टाकीत.

पहा पान ११ वर....

झाशीवाली

कोण ही चालली
ठेचीत टाचेने
घोडा हा चौखूर
लंघील क्षितिज
धडाडे धरणी
समर चंडिका
मर्दानी पोशाख
पोलादी मुठीत
बांधिला पाठीशी
अभेद्य पर्वती
वंशाचा वारस
मातेच्या मायेला
त्याही दत्तकाला
सकाले नागिण
पोटीचे वात्सल्य
चालली रणांत
वदनी विरश्री
अभागी मातेचे
वात्सल्य वीरश्री
ओतूनी कोरली
नावाने ही लक्ष्मी
समसे कालिका

बेफाम दौडत
फिरंगी दौलत ?
उड्डाणी झेपेत
एकाच टापेत
कडाडे बिजली
रणांत ठाकली
फेटा डौलदर
तळपे तलवार
दत्तक कुमार
मायेचा पाझर
राज्याचा मालक
दत्तक बालक
मिळता नकार
टाकीत फुत्कार
बांधून पाठीला
मृत्यूच्या भेटीला
राजस लावण्या
वात्सल्य कारुण्य
एकाच मुशीत
मूर्ती ही खचित
रुपे सरस्वती
एकच भारती

**झाशीच्या राणीच्या पवित्र स्मृतिदिना निमित्त सादर
कवि - केदार
कै. गंगाधरे वि. ठेकेदार (तांबे)
द्वारा श्री. किशोर ठेकेदार, वारजे पुणे**

पहा पान ८ वरून.....

पठिक विद्वानांना धाक वाटणारा एक विलक्षण सहृदय ज्ञानोपासक

अत्र्यांनी पोतदारांना उद्देशून 'महाराष्ट्राचा पुण्यपुरुष' असे म्हटले आहे, ते उगीच नव्हे. पोतदार मोठे इतिहाससंशोधक असले तरी भूतकाळात रमणारे नव्हते. त्यांनी भूतकाळाचा साक्षेपाने शोध घेतला तो त्या काळातील कर्तबगार माणसांच्या हालचालींचे वास्तव स्वरूपात दर्शन घेण्यासाठी, त्या भूतकाळातील कर्तबगार माणसांप्रमाणेच त्यांना वर्तमानकालातील माणसांचेही प्रेम होते. त्यामुळे ते आधुनिकातले आधुनिक होते. अत्याधुनिक होते. त्यांची ती प्रसिद्ध पुणेरी पगडी, त्यांचे ते उपरणे आणि काही वेळा ते गमतीने पुणेरी जोडही वापरत. परंतु ते जुन्या मतांचे, जुन्या प्रवृत्तीचे होते, असे मुळीच नव्हे. त्यांच्या त्या सार्वजनिक वेषांमुळे ते दिसत निराळे. परंतु ते असत मात्र आमच्यातलेच. जनसामान्यात मिळून, मिसळून, हसत, हसवीत आणि हसवता, हसवता 'हम भी कुछ भी कम नहीं' असा सुखद आश्चर्याचा गोड धक्का देत.

ज्ञानोपासना हव्यासापोटी आणि असंख्य सार्वजनिक संस्थांचा हसतखेळत रात्रंदिवस व्याप सांभाळण्यासाठी पोतदार आजन्म

ब्रह्मचारी राहिले. परंतु हे ब्रह्मचर्य पेलण्याची एक विलक्षण ताकद त्यांना या जिज्ञासापोटी प्राप्त झाली होती. पोतदार अनेक स्त्रियांच्या, सुंदर तरुणींच्या घोळक्यात गप्पागोष्टी, थडामस्करी करीत. सहजगत्या वावरत. एखाद्या सुंदर युवतीसमोर त्यांची पापणी खाली पडली असे झाले नाही. पोतदार 'ज्ञानी' होते. परंतु केवळ पुस्तकी पंडित नव्हते. ज्ञानसाधना म्हणजे, केवळ एखाद्या विषयाचा अभ्यासाने केले पाठपुरावा असा या शब्दाला एक संकुचित अर्थ प्राप्त झाला आहे. पोतदार

या अर्थाने पठिक ज्ञानसाधक नव्हते तर मनुष्यस्वभावाचा, मानवी सुखदुःखांच्या जाणीवेने ज्ञानाची उपासना करणाऱ्या अलौकिक अशा स्थितप्रज्ञ पुरुषांच्या कोटीतले होते. त्यांना विद्या, कला, भाषा आणि त्यांच्याशी संबंधित असलेल्या व्यक्ती यांची विलक्षण आस्था होती. त्यामुळे सर्व थरातल्या, सर्व प्रकारच्या काही ना काही महत्वाचे कार्य करणाऱ्या माणसांचे कौतुक करण्याची नव्हे, त्यांच्यावर अकृत्रिम प्रेम करण्याची, त्यांच्या मनाची अत्यंत व्यापक धारणा होती. साहित्य परिषदेचा सेवक मारुती पवार हा महत्वाचा घटक आहे, या जाणिवेने ते जसे त्यांच्यावर प्रेम करीत, तसेच निधड्या छातीचा आणि बेदरकार जीवन जगण्याचे सामर्थ्य असलेला लढाऊ साहित्यिक म्हणून त्यांना आचार्य अत्रे महत्वाचे वाटत.

पोतदारांच्या ज्ञानसाधनेला क्षणाचाही विराम नव्हता. कारण कोणत्याही गोष्टीला 'फुरसत नाही' अशी त्यांच्याजवळ सबब नव्हती. लोकांशी बोलावे, लोकांत जावे, मिसळावे, ताजेतवाने व्हावे आणि आपल्या मठीत येऊन समोर पडलेल्या कामांच्या राशीतून दिवसभराचा राहिलेला वेळ, त्यातल्या काही गोष्टींच्या अवलोकनात घालवावा, हा त्यांचा दैनंदिन कार्यक्रम होता. त्यामुळे सभासंमेलने, चर्चा, परिसंवाद ही त्यांच्या श्रमसाधनेची प्रमुख केंद्रे आणि त्यांच्या उत्साहाची प्रेरणास्थाने होती. ते साहित्यसंमेलनांना न चुकता हजर रहात. संमेलनांच्या सर्व कार्यक्रमांना आवर्जून उपस्थित राहत. अध्यक्ष व्हायला सांगा होत. बोलायला सांगा, बोलत. ठराव मांडायला सांगा-मांडत, मांडत, तंडत आणि काहीच नसले तर भक्ताच्या भूमिकेत नुसते बसून राहत. १९१२ पासून पंढरपूर, कराड आणि चंद्रपूर अशी तीन संमेलने सोडली तर बाकीच्या सान्या संमेलनांना हजर राहणारे तेच एकटे होते! वर्तमानपत्रे तर आस्थेने ते रोजच्या रोज वाचता. पण त्यातल्या महत्वाच्या बातम्यांची टाचणे करून ठेवत. अर्थात इतिहाससंशोधनविषयक कागदपत्रांचे, त्यांच्याकडे आलेल्या ग्रंथांचे आणि नियतकालिकांतील लेखांचे त्यांचे सूक्ष्म परिशीलन सतत चालूच असे. ज्ञानसाधनेला काहीही वर्ज्य नाही, कुठलेही पथ्य नाही. फक्त साक्षेप, सत्यनिष्ठा आणि व्यापक सहानुभूती हवी अशी त्यांची धारणा होती आणि तशी त्यांची कृती होती.

त्यामुळे आपल्याकडे आलेल्या कोणत्याही वस्तूला रद्दी म्हणून, अडगळ म्हणून त्यांनी निकालात काढले नाही. गेल्या पन्नास पाउणशे वर्षांतील त्यांच्याकडे गेलेल्या सर्व लग्नपत्रिका सर्व प्रकारची नाटकांची, सिनेमांची हँडबिले, वेळोवेळी निघालेली पत्रके यांचा त्यांनी कसोशीने संग्रह केला होता. पोतदारांनी माणसे जोडली ती जिव्हाळ्यापोटी आणि संस्था उभ्या केल्या, जोपासल्या त्या राष्ट्रीय दृष्टीकोनातून, भांडखोर अशा महाराष्ट्रातल्या कित्येक सार्वजनिक संस्था उभ्या राहिल्या, वाढल्या त्या दत्तापंतसारखे लोकशाही वृत्तीचे आधारस्तंभ त्यांना लाभले म्हणून. अनेक सार्वजनिक संस्थांचे संसार त्यांनी उभे केले, ते त्यांनी स्वतःचा संसार उभा केला नाही म्हणून, हे लक्षात घ्यायला हवे. महामोह दत्तो वामन पोतदार हे कऱ्हाडे ब्राह्मण संघ पुणेचे संस्थापक अध्यक्ष होते आणि त्यांनी घालून दिलेल्या संस्कारातूनच पुण्याच्या संघाची वाटचाल सुरू आहे.

'सरते शतक' लोकसत्ता ८ जुलै २००० दैनिकामधून साभार